

Όμως τό βαρυκάματο ἔργο εἶναι ἀκόμα ἀτέλειστο: νά ἐνώση ἢ κλασικήφιλολογία τή ζωή μας μέ τά κλασσικά κείμενα, ν' ἀφήση τήν ἀπλή ἱστορίαν τῆς παράδοσης καί τήν παρατακτική της σκέψη, νά προχωρήση στήν κατανόηση καί πέρα ἀπ' αὐτήν ὅλη της τή γνώση γιά τήν παράδοση κι' ὅλη τήν ἐπίγνωση γιά τό εἶναι μας νά τήν μετατρέψη σέ θροφανό λόγο, δηλαδή σέ τέχνη. Βίωση, γνώση καί τέχνη δέν γίνεται νά μένουνε χωριστά μέσα μας καί ἢ νά μᾶς καταπονῆ ἢ "βίωση", ἢ νά μᾶς βαρύνῃ ἢ "γνώση" ἢ τέλος νά μᾶς σιγοπίξῃ ἢ "τέχνη". Βίωση καί γνώση, ζωή καί ἐπιστήμη μέσα στήν κλασσική μας φιλολογία, ἢ καλύτερα μέσα στούς λειτουργούς της κρατήθηκαν ὡς τώρα σέ ἀντίφαση ἀναμέταξύ τους. Κι' ὅταν ἡ τέχνη δοκίμαζε νά τά συμφιλιώσῃ, ἢ φορτώθηκε ἡ ἴδια πολλή γνώση καί βάρυνε μέ λογιότητα ἢ συνθλιβεται τώρα μέσα στά συντρίμια τῆς "βίωσης" καί δέν γίνεται θροφανός λόγος.

Βιώματα καί νοήματα, πραγματικότητα καί παράδοση, κατάσταση καί αἶτημα, πρέπει ὁ φιλόλογος, ζευγολάτης αὐτός τοῦ λόγου καί τῆς ζωῆς, νά τά συζέψῃ στό ζυγό τῆς ἀνάγκης, τῆς γεννήτρας χρείας, γιά νά σπείρῃ τόν θροφανό σπόρο τῆς ψυχῆς του, ὅποῦθε θά φυτρώσῃ λόγος μεστός καί καρπερός. Καί τά χαλάσματα, ὅπου σάν νυχτοπούλια κουρνιαίζουν οἱ γραμματιστές καί οἱ σχολαστικοί φιλόλογοι, ὁ ζευγολάτης αὐτός τοῦ λόγου θά τά ξεθεμελιώσῃ μέ τήν ἀξίνα του καί στό ἴδιο μέρος θά στήσῃ καινούργιους βωμούς. Αἴσθησις γιά τήν ἀρχαιότητα δέν θά μπόρῃσῃμε ἀλλιῶς νά λάβωμε οὔτε καί θά γευθοῦμε ποτέ τήν ἀφατη ἡδονή νά μεταλάβωμε ἀπό τό ἀνάμα τοῦ ἀρχαίου λόγου, ἂν δέν τελεσθῇ ἄλλο τοῦτο τό βαρυκάματο ἔργο· κι' ἂν οἱ λειτουργοί του μαζί μέ τόν μόχθο δέν σμίξουν καί τό πάθος τῆς δημιουργίας, τόν ἐνθουσιασμό.

Κι' ὅμως οἱ πιά πολλοί φιλόλογοι στόν τόπο μας διαβάζου-

νε ακόμα λέξεις, τήν ώρα πού ὅλη ἡ ζωή μας ἀποζητάει νά ἀνταμώσῃ νοήματα σέ παράστημα λόγου. Κι ἄν μερικοί κατορθώσουν νά ἀνταμώσουν νοήματα, δέν ἔχουν τή δύναμη νά τά πλάσουν οὔτε μέ τή μορφή καί τό πνεῦμα τῆς ζωντανῆς γλώσσας, οὔτε καί τή χρεία τῆς ἐποχῆς, γι' αὐτό γρήγορα φτωχεύουν πνευματικά, γιατί τό πνεῦμα δέχως τήν πάλη μέ τή ζωντανή γλώσσα αὐτή μέ τήν ἀνάγκη τῆς ἐποχῆς στερεύει. Ἡ ἀρχαιοδιφική ἀπάθεια δέν εἶναι ὁ τρόπος γιά νά δοῦμε τήν ἀρχαιότητα ἐμεῖς ἐδῶ, ὅπου, μόλις κανεῖς συλλαβήσει τό πνεῦμα της, τήν ἀνανοέται κιόλας νά πορεύεται μπροστά στά μάτια του ὡς ὀλοζώντανη τελετή τῆς ζωῆς. Ὅσο λοιπόν στεκόμαστε μέ ἱστορική ἀπάθεια ἀπέναντι στήν ἀρχαιότητα, τόσο καί θά ὑποβιβάζωμε τήν ἀξία της καί θ' ἀποσυνθέτωμε τό κάλλος της, ἐνῶ θά σβήνωμε συνάμα τό πῦρ τῆς δικῆς μας ζωῆς. Ὅποιος διαβάσει λέξεις ἢ ἀναδιφεῖ τίς ἀρχαῖες διφθέρες, στοιβάσει τόσα φιλολογικά, ἱστορικά καί ἀρχαιολογικά λιανώματα στή μνήμη του, ὥστε δέν ἀφήνουν τήν ψυχή του νά λάβῃ ἀπόσταση ἀπό τά συντρίμια καί μέ τή φαντασία της ν' ἀναμορφώσῃ μέσα της ἐνόραμα γιά τό ἀρχαῖο κάλλος.

Ὅμως τό ἐνόραμα τοῦτο, γιά νά μήν εἶναι τῆς τύχης, πρέπει ὁ λόγος νά τό βασίσει ἐπάνω στή φιλοσοφική ἀφετηρία ὅλης τῆς κλασικῆς φιλολογίας, δηλαδή στήν κλασικότητα τῆς ἀρχαιότητας. Τόν ἀρχαῖο μῦθο, τά ἔνυλα εἰκασματα τῆς τέχνης τήν ποίηση, τήν πολιτεία, τ' ἀρχαῖα φιλοσοφήματα κι ὅλο τόν πλαστουργό λόγο τῶν Ἑλλήνων, ὁ φιλόλογος πρέπει νά τά ἰδῇ καί νά τ' ἀνανοηθῇ ὡς κλασσικά ἀποκρυσταλλώματα μορφῆς, ὅπου καί ἡ φαντασία του θά χάσῃ τόν ὑποκειμενισμό της, κι ὅλη του ἡ ὕπαρξη θά συγχωνευθῇ μέ τό κλασικό του ἀγάπημα. Ἀλλά καί ὁ ἱστορικός τῆς ἀρχαιότητας δέχως τή φιλοσοφική αὐτή ἀφετηρία γιά τή θεώρηση τοῦ ἀρχαίου κόσμου καί δέχως τήν

παράκλητη μορφή τῆς φαντασίας εἶναι ἀδύνατο ν' ἀναδείξῃ τὶς μεγάλες μορφές μέσα ἀπὸ τὰ ἐρεπτα τῶν γεγονότων.

Ὁ,τι προσπαθεῖ αἰῶνες τώρα ἡ ἀρχαία κλαστικὴ φιλολογία, νὰ ξεχώσῃ, ὅπως λέει ὁ Νίτσε, τὸ ἄγαλμα τῆς ἀρχαιότητος καὶ νὰ τὸ στήσῃ ξανά περίβλεπτο σ' ὅλη τὴν ἀνθρωπότητα, ἂν εἶναι ποτέ νὰ γίνῃ, μονάχα μὲ τὴν προϋπόθεσιν τοῦτο θὰ εἶναι κατορθωτό. Ὁ μοχλὸς γιὰ νὰ σηκωθῇ τὸ ἄγαλμα τῆς ἀρχαιότητος δέν εἶναι τὰ τεχνικὰ σύνεργα τῆς φιλολογίας, ἀπαραίτητα βοηθήματα γιὰ κάθε θετικὴ γνῶριμίς μὲ τὸν ἀρχαῖο κόσμον, ἀλλὰ ἡ φιλοσοφικὴ παιδεία τοῦ φιλόλογου. Αὕτη θὰ τοῦ κάμῃ συνειδητὴ καὶ θὰ κρατήσῃ ζωντανή μέσα του τὴν ἀφετηρίαν γιὰ κάθε κατανόησιν τοῦ ἀρχαίου κόσμου, δηλαδή τὴν κλασικότητα καὶ τὴν μοναδικότητα. Ἡ φιλοσοφικὴ παιδεία θὰ καταδείξῃ στὸν φιλόλογο τὸ νόημα τῆς κλασικότητος, θὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν μοναδικότητά του καὶ θὰ τὴν ἀντιπαραβάλλῃ μὲ τ' ἄλλα πνεύματα τῆς ἱστορίας, τὸ ρωμαϊκὸ καὶ τὸ θετικόν. Ἀλλιῶς, ὅσο κι' ἂν ἀνασηκώσουσιν οἱ φιλόλογοι τὸ ἄγαλμα τῆς ἀρχαιότητος ἀπὸ τὸ ἔδαφος, κάποια στιγμή θὰ τοὺς πέσῃ πάλι κάτω καὶ πολλοὺς ἀπὸ αὐτοὺς θὰ συνθλίβῃ μέσα στὸ χῶμα. Ἔτσι συντρίβονται ὄχι μόνον οἱ μικροτεχνῖτες, ἀλλὰ καὶ μεγάλοι ἀκόμα πνευματικοὶ χαρακτήρες τῆς φιλολογίας. Ὁ θάνατος αὐτὸς εἶναι βέβαια ἔνδοξος. Μέσα ὅμως στὸ πολύμοχθο, ἀλλὰ ἀφιλοσόφητο τοῦτο ἔργο ὑπάρχει μεγάλος κίνδυνος: μὴν καμμιὰ φορὰ σπάσῃ καὶ τὸ ἴδιον τὸ ἄγαλμα τῆς ἀρχαιότητος. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι πολλοὶ φιλόλογοι ὄχι μόνον στὸν τόπον μας, ἀλλὰ καὶ ἄλλοῦ φθείρουν τὴν ἀρχαιότητα.

Ἀντικειμενικὰ βέβαια ἡ ἀρχαιότητα εἶναι ἀθάνατη καὶ κανεὶς δέν μπορεῖ ν' ἀναλώσῃ τὸ νόημα καὶ τὸ κάλλος τῆς. Ἀπέναντι ὅμως τοῦ λαοῦ καὶ μάλιστα τοῦ δικοῦ μας, ποὺ κάποια μυστικὰ νήματα τὸν συνδέουν μ' αὐτήν, ὁ ἀφιλοσόφητος φιλόλογος λιγοστεύει τὴν σημασίαν τῆς, γιὰτὶ ξεκλώθει ἄσκοπα τὰ νή-

ματα και βιβλιοφορτωμένος, όπως είναι, δεν έχει τη δύναμη να αρχίσει από τα πράγματα που έχει ο λαός στη χρήση του, τη γλώσσα και τη γη, και μ' αυτά να ετοιμάσει τα είσοδια του λαού; και ειδικά της νεότητας στον αρχαίο κόσμο. "Αρχίζω, γράφει ο Γκαϊτε σε κάποιο κλασσικό φιλόλογο της εποχής του, από τη γη, και ίσως να νόμιζε κανείς, πως καταπιάνομαι πολύ γρήγορα με την πιο πνευματική υπόθεση", εννοώντας την κλασσική γη, τον κλασσικό κόσμο." Αλλά ως μου επιτραπή να παρατηρήσω, ότι οι θεοί των Ελλήνων δεν είναι θρονιασμένοι στον έβδομο ή δέκατο ουρανό, αλλά στον "Ολυμπο". Οι δεσμοί του αρχαίου πνεύματος με τη γη, που και εμείς δουλεύουμε και πατάμε, αυτοί είναι που βάζουν εδώ στον τόπο μας τα μεγάλα χρέη στον κλασσικό φιλόλογο. Ο φιλόλογος εδώ σε μας, αφού γίνει επιστημονικός άνθρωπος, έχει τό πιο δύσκολο χρέος να γίνει δάσκαλος, να σταθί δηλαδή όλος κατανόηση δίπλα στο λαό, ει δ' άλλως θα καπηλεύη τό έργο της κλασσικής φιλολογίας.

Στούς τωρινούς καιρούς, όποτε ή τεχνική συγχρονίζει τά πάντα κατά τό πνεύμα της, δηλαδή ξεθωριάζει τό έσωτερικό τους, και από τ' άλλο μέρος τά σύμφυτά της πνευματικά κινήματα ξεθεμελιώνουν τά υπόλοιπα της κλασσικής ήρεμίας της ζωής, ό κλασσικός φιλόλογος έχει τη βαρεία εύθύνη να κρατηθί ασύγχρονος και δίχως φόβο να σταθί αντίνομος του σύρμου και με την παρουσία του να αναγκάσει την εποχή του όχι μόνο να περιφρουρήσει τά κατάλοιπα της κλασσικής ήρεμίας, αλλά και όσο γίνεται να τά καταξιώσει. Η κάθε γενεά είναι αλήθεια δουλεύει τον κληρο της με δικιά της ένορμήματα. Όμως τό έσωτερικό της ανάπτυγμα, ό,τι λέγεται βάθος, είναι αδύνατο δίχως μεγάλα ιστορικά ένοράματα, κι αυτά τά σudaυλίζουν ό ποιητής, ό φιλόσοφος, ό ιστορικός και ό φιλόλογος. "Αν πάλι αυτοί συγχρονισθούν όπως λέει ό κοινός λόγος, τότε ή

πνευματική περιουσία τῆς ἐποχῆς περιορίζεται στά ἀπλᾶ τῆς βιώματα, δηλαδή ἡ ἐποχή πτωχεύει. Ἀλλά καί τά ἀπλᾶ βιώματα, γιά ν' ἄρθουν ἀπέναντί μας καί νά γίνουν νοήματα, πρέπει νά τοὺς ζυγίσουμε τό εἰδικό βάρος. Τοῦτο πάλι δέν γίνεται δίχως νά ἔχουμε τό βάρος ἄλλων βιωμάτων καί δίχως σταθερό μέτρο. Τό κλασσικό πνεῦμα, ὄχι στή στασιμότητά του, ἀλλά στό δυναμισμό του καί τήν πάλῃ του μέ τ' ἄλλα πνεύματα, εἶναι τό μέτρο.

Νά σταθῇ λοιπόν ὁ κλασσικός φιλόλογος ἀσύγχρονος μέσα στήν ἐποχή του, νά βλέπῃ τό πρόβλημα τῆς, ν' ἀνοίγῃ τό ἐσωτερικό τῆς ἀνάπτυγμα ὡς ἐκεῖ πού ἀντέχουν τά μέτρα τῆς καί πάλι νά τήν ἀναγκάζῃ ν' ἀναδιπλώνεται μέσα τῆς καί νά γίνεται ἡ ἴδια πρόβλημα στόν ἑαυτό τῆς. Τοῦτο δέν εἶναι ἔργο μονάχα τοῦ φιλοσόφου, ὅπως νομίζουν μερικοί, ἀλλά χρέος καί γιά τόν κλασσικό φιλόλογο, εἰ δ' ἄλλως ὁ διαλόγος του μέ τήν κλασσική ἀρχαιότητα θά εἶναι ἀσύμμετρος μέ τήν ἐσωτερική χρεῖα τῆς ἐποχῆς. Ἡ φιλοσοφία ὅμως εἶναι ἐκείνη πού ἀναγκάζει καί τόν φιλόλογο νά κάμῃ πρόβλημα ὄχι μόνον τήν ἐποχή του, μά καί τήν τέχνη του, τό ἀντικείμενό τῆς καί τήν παρουσία του μέσα στήν ἀπνευματιστή τούτη ἐποχή. Γιά τοῦτο ὁ φιλόλογος δίχως φιλοσοφία γίνεται γραμματιστής, λόγιος ἢ τό πολύ μεθοδολόγος τῆς φιλολογίας.

Καταρτισμένος μέ φιλοσοφία ὁ φιλόλογος θά θέσῃ ἀπό τή βάση τους τά τρία μεγάλα προβλήματα του: τήν ἀρχαιότητα, τό παρόν καί τόν ἑαυτό του. Θά μοχθήσῃ νά βαθύνη τό ἕνα μέ τ' ἄλλο γιά νά λάβῃ βάθος κι' ὁ λόγος του καί γιά νά δημιουργήσῃ ἰσχυρό κύκλωμα ἰδεῶν, πού ν' ἀντέχῃ στή δίνη τῆς ἐποχῆς. Δίχως ὅμως ποιητική πνοή καί δημιουργική δύναμη δέν θά μπορέσῃ νά μεταξιώσῃ τό παρόν μέ τήν ἀρχαιότητα καί τήν ἀρχαιότητα μέ τό παρόν, οὔτε τά ἀτομικά του κίνητρα νά βά-

λησέ κίνηση καὶ νά τά ἐνδυναμώσῃ μέ κλασσικά ἐνοράματα. Ὁ φιλόλογος μέ τήν παρουσία του ἔρχεται νά παιδέψῃ τήν ἐποχή του, δέν εἶναι ρηχός διαφωτιστής πού ἐκλαΐνεύει τόν ἄρτο τοῦ λόγου, ἀλλά ἀναγκάζει τήν ἐποχή του νά πονέσῃ ν' ἀνοίξῃ τό πλάτος τῆς ψυχῆς, γιά νά δεχθῇ πνευματικά μεγέθη ἀπίθανά στή σημερινή ἐργαστασιακή νοοτροπία.

8. Ἑλληνισμός καί Χριστιανισμός

Μέσα σ' αὐτήν τήν παλιά καί δυνατή κρασόλασπη μέσα στό πνεῦμα τοῦ κλασσικοῦ ἀνθρωπισμοῦ των ἔριξαν οἱ Ἕλληνες καί τή θρησκευτική ἰδέα, πού ἦρθε νά παραμερίσῃ κάθε μορφή ἐγκόσμιου πολιτισμοῦ. Τό χριστιανικό πνεῦμα, πού εἰσέβαλε μέ τό διπλό δόγμα ἁμαρτίας καί σωτηρίας τῆς ψυχῆς, τό ἐξαύλωμένο τοῦτο τέκνο τῆς ἴδιας ἐρήμου, πού γέννησε ἄλλοτε τόν φοβερό Ἰεχωβᾶ μέ τό ἀδυσώπητο βλέμμα καί ὕστερα τόν Ἰσλάμ μέ τό σπαθί γυμνό ἐναντίον τῶν ἀπίστων, οἱ Ἕλληνες τό ἀνάγκασαν νά μαθητέψῃ αἰῶνες ὀλόκληρους στή σχολή τοῦ ἀνθρωπισμοῦ των. Εἶναι σχεδόν ἀδύνατο σέ μᾶς σήμερα ν' ἀναπλάσωμε μέ τή φαντασία μας τά κλασσικά καί ἀνθρωπιστικά στοιχεῖα, πού μεθερμηνεύθησαν καί μεταπλάσθησαν στήν ψυχή τῶν ἀνθρώπων· κατά τούς συγκλονιστικούς ἐκείνους ἀγῶνες γιά νά λάβῃ ὁ χριστιανικός μῦθος τή σταθερή μορφή πού ἔχει τήν ἐποχή τῶν μεγάλων πατέρων τῆς ἐκκλησίας.

Μέ τό Χριστιανισμό πλημμύριζε τόν ἀρχαῖο κόσμο ἕνα πνεῦμα ἐχθρικό πρὸς κάθε αἰσθητή καί νοητή μορφή. Ἡ τέχνη καί ἡ φιλοσοφία, ἡ πολιτεία, ἀλλά καί ὅλη ἡ ἄλλη ἐργασία τοῦ Ἑλληνισμοῦ φαίνονται μάταια. Ἡ ἀντιπλαστική καί ὑπεροῦσια σύλληψη τοῦ Χριστιανισμοῦ ἦταν ἀσυμβίβαστη μέ τό κλασσικό καί ἀπτό πνεῦμα τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Χριστιανός, πού θά ἦταν ταυτόχρονα καί καλλιτέχνης, τόν πρῶτο καιρό τοῦ χριστιανι-

σμοῦ ὄχι μόνον δέν ὑπῆρχε, ἀλλά ἦταν βέβηλη καί ἡ σκέψη νά συνταυτίσῃ κανείς τίς δύο αὐτές ἰδιότητες. Τό φῶς τῆς ἑλληνικῆς μορφῆς καί τοῦ ἑλληνικοῦ λόγου ἐξώργιζε καί φανάτιζε τήν ἐξώκοσμη ψυχικότητα τοῦ Χριστιανισμοῦ. Τό ὕψος τοῦ χριστιανικοῦ ἰδανικοῦ, πού πήγαινε τόσο πέρα ἀπό τήν ἐνθεη φυσικότητα καί ἀπό τά μέτρα τῶν ἀρχαίων πολιτικῶν καί φιλοσοφικῶν συστημάτων, οἱ Ἕλληνες, ὅπως βεβαιώνει ὁ Παῦλος, τό χαρακτήρισαν ὡς "μωρίαν": "Ἕλλησι δέ μωρίαν". Τά ἰδανικά καί τοὺς θεοὺς οἱ Ἕλληνες δέν τά δούλευαν, ὅπως οἱ δοῦλοι τοὺς κυρλοῦς, ἀλλά τά εἶχαν ὑψώσει ἀπέναντί τους καί τά λάτρευαν ὡς πανεύτυχα πρότυπα τῆς φυλῆς καί τῆς κράσης των. Οἱ θεοὶ τους δέν ἦταν ἀντίθετοι μέ τή ζωή. Τό ἐξώκοσμο ἀπεναντίας ἰδανικό τοῦ χριστιανισμοῦ ὤρμησε μέσα στόν κόσμον νά καταλύσῃ κάθε μορφή καί κάθε πρότυπο. Τά "εἶδωλα" γιά τοὺς Ἕλληνες δέν ἦταν τίποτε ἄλλο παρά οἱ εὐδαιμονικῆς μορφῆς τῆς ἑλληνικῆς τέχνης καί τοῦ ἑλληνικοῦ μύθου.

Ὁ Χριστιανισμός ὀρμᾷ καί σπάζει τά "εἶδωλα" καί θέλει νά μεθύσῃ τοὺς ἀνθρώπους μέ τόν ἀνείδωλο καί ἄμορφο θεό, ὅπως ἐγίνε ἡ σύλληψή του στά κράσπεδα τῆς ἐρήμου. Τό μέτρο τῶν Ἑλλήνων, τό κλασσικό καί ἀνθρωπιστικό, ὁ χριστιανισμός ἀπό βαθύτατη περιφρόνηση σέ κάθε σύνθεση τῶν στοιχείων τῆς ζωῆς, τό παραμέριζε μέ βία. Ὅλο τοῦτο τό πνεῦμα ἦταν ὄχι μόνον ἐξωελληνικό, ἀλλά στήν ἀρχή καί κατ' ἐξοχήν ἀνθελληνικό. Τήν πολιτεία, τήν κοινωνία, τήν τέχνη, τήν ἐπιστήμη, τόν παλιτισμό, ὁ πρῶτος χριστιανισμός τά ἀρνεῖται. Ἀπέναντι σ' αὐτό τό πνεῦμα οἱ Ἕλληνες ἀντέταξαν πρῶτα ἄμυνα διαλεκτική καί ὕστερα μέ τήν πλαστική τους κράση, αἰσθητική. Καί ἡ μάχη τούτη ἐκάλυψε αἰῶνες. Μέ τή διαλεκτική τους ἄμυνα ἀνάγκασαν οἱ Ἕλληνες τόν Χριστιανισμό νά φιλοσοφήσῃ, νά γίνῃ Λόγος, δηλαδή νά βάλῃ ὄρια στόν ἑαυτό του. Ἡ κατ' ἀρχήν ἀρ-

ρητη και στη λογικότητα ανατάδεχτη ούσα του γίνεται λόγος. Έτσι πλησιάζει τη νοημοσύνη των Ελλήνων. Με την πλαστική τους κρᾶση από τᾶλλο μέρος οἱ Ἕλληνες γρήγορα ἄρχισαν νά υποβάλουν μέ τά ἔργα τῆς τέχνης τους τή μορφή τοῦ Ἀπόλλωνα κάτω ἀπό τή μορφή τοῦ Χριστοῦ και ὑποχρέωσαν τόν Χριστιανισμό νά μετουσιώσῃ μέσα στήν ἀνείδωλη λατρεία του πολλά στοιχεῖα τοῦ ἀρχαίου θεάτρου. Τέλος, τό πνεῦμα τοῦ Χριστιανισμοῦ, αὐτό πού ἔριχνε κάτω τά "εἴδωλα" και τᾶσπαζε δίχως ὑπόψια γιά τήν ὀμορφιά τους, τό ἐπαιδαγώγησαν οἱ Ἕλληνες και τό ἀνάγκασαν ν' ἀναστήλωσῃ τά "εἴδωλα" και νά οἰκειωθῇ μέ τήν ἰδέα τῆς τέχνης. Τά "εἴδωλα", οἱ εἰκόνες, ἄν και κατά τήν πίστη τῶν χριστιανῶν ἦταν ἀχειροποίητα, πράγματι ἦταν πλασμένα κατά τά πρότυπα τῆς ἀρχαιότητας.

Ἀλλά ὁ ἑλληνισμός ἀντέταξε και κάτι ἄλλο πρωταρχικώτερο ἐναντίον τοῦ χριστιανισμοῦ, τήν ἰδιαιτέρη προσωπικότητά του, τή λαϊκή, ἐθνική ὄντότητά του. Οἱ Ἕλληνες δέν θά ὑπῆρχαν ὡς ἔθνος, ἄν ἐδέχονταν ἐξ ὀλοκλήρου τό σύνθημα τοῦ Παύλου "οὐκ ἔστι Ἕλλην ἢ βάρβαρος". Ἐπίσης δέν θά ὑπῆρχαν, ἄν ἐδέχονταν τόν χριστιανισμό δίχως τή διαλεκτική και αἰσθητική ἄμυνα. Ἦταν ἀπαραίτητη πολυαίωνα πάλη και γιά νά ἐπιζήσῃ ὁ ἑλληνισμός και γιά νά λάβῃ ὁ Χριστιανισμός μορφή μεταδοτή και σ' ἄλλους λαούς. Ὅλη αὐτή ἡ πάλη φανερώνει τό χαρακτήρα τοῦ Ἕλληνα νά μήν παραδέχεται τίποτε δίχως ἀποχρῶντα λόγον, ἐνῶ ἄλλοι λαοί, εἶναι γνωστό, ὅτι ἐδέχθησαν τό Χριστιανισμό ὁμαδικά. Και τό θαυμαστό εἶναι, ὅτι, κι' ὅταν μέ τήν πολυαίωνα μαθητεία του στήν ἑλληνική φιλοσοφία εἶχε πιά ἐπικρατήσῃ ὁ Χριστιανισμός και τότε ζοῦσαν ἀκόμα μεγάλες ἑλληνικές προσωπικότητες πού δέν ἦταν καθόλου χριστιανικές, μορφές ὠραίες, καθαρές και ἁρμονικές. Ὁ Πλωτῖνος και ὁ Πρόβλος εἶναι οἱ μεγάλες τελευταῖες ἑλληνικές

μορφές. Μέ τή φιλοσοφία λοιπόν καί τήν τέχνη του έδάμασε ὁ ἑλληνισμός τό πολυδύναμο πνεῦμα τοῦ χριστιανισμοῦ. Τό ἀριστοτελικό μάλιστα σύστημα ἦτανε πρόσφορο γιά νά οἰκοδομήσῃ ἡ ἐκκλησία τό πνευματικό της στερέωμα. Ὁ τυπικός συμβολισμός τοῦ γεγονότος τούτου, τῆς μυθικῆς κράσης τοῦ ἑλληνικοῦ μέ τό χριστιανικό, ἔγινε ἀπό τήν ἴδια τήν ἐκκλησία, πού ζωγράφισε στό εἰκονοστάσι της τόν Πλάτωνα καί τόν Ἀριστοτέλη μαζί μέ τούς ἀποστόλους καί τούς μάρτυρες. Δίχως τή φιλοσοφία καί τήν ἄλλην πνευματική πανοπλία τῶν Ἑλλήνων, ὁ χριστιανισμός δέν θ' ἄφηνε τήν πρώτη του ἀπλοϊκή μορφή, δέν θά νικοῦσε τάλλα σύγχρονα θρησκευτικά δαιμόνια, δέν θά λάβαινε παγκόσμια μορφή, οὔτε τέλος θά ἄντεχε στά χτυπήματα πού τοῦ ἔδωκε στά νῶτα τό τελευταῖο πνεῦμα τῆς ἐρήμου, ὁ ἰσλαμισμός.

9. Οἱ τεχνητοί μῦθοι τῶν εὐρωπαϊκῶν ιδεολογιῶν
καί ὁ μυθοπλαστικός ἀνθρωπισμός τοῦ λαοῦ μας.

Ἡ κράση λοιπόν τοῦ ἑλληνικοῦ μέ τό χριστιανικό, αὐτή ἦταν πού ὕψωσε τόν χριστιανισμό σέ μεγάλο μῦθο. Τά καινούργια αἵματα τῶν λαῶν, πού χύθησαν ἔπειτα στήν Εὐρώπη, ἀναμίχθηκαν μ' αὐτήν τήν πρώτη ζύμη κι ἔτσι ψήθηκε τό εὐρωπαϊκό πνεῦμα. Ἐνῶ ὅμως στήν Ἑλλάδα ἡ κράση τούτη κρατήθηκε στά ὀρθά μέτρα, γιατί πραγματικά καί σ' ὅλη τή βυζαντινή αὐτοκρατορία, οὔτε θεοκρατία εἶχαμε, οὔτε δουλεία, στή Δύση, ἀπό ὀργανική ἀνάγκη τῆς ἱστορίας, ἐπειδή δηλαδή οἱ λαοί ἦταν νέοι, μετακινήθηκε ἡ ἐννοιά της κι ἔγινε θεοκρατία, πού κορυφώθηκε στή γοτθική. Οἱ λαοί τῆς Δύσης εἶχαν ἀνάγκη τήν παιδαγωγία τῆς θεοκρατίας καί τοῦ δόγματος. Ἡ ἀναγέννηση ἡ μεταρρύθμιση, ἡ ἐποχή τῶν φώτων, ἡ γαλλική ἐπανάσταση καί ὁ ἐπιστημονισμός τοῦ δεκάτου ἐννάτου αἰῶνα, ὅλα αὐτά ἔγιναν

για να ρίξουν τή θεοκρατία καί ν' ἀποκαταστήσουν τήν προσωπικότητα.

Μέ τήν παράλληλη ὅμως ἀνάπτυξη τῆς τεχνικῆς καί μηχανικῆς ζωῆς ἡ προσωπικότητα ἄρχισε νά μένη μόνη της, γιατί οἱ ἄλλοι γύρω της ὄχι μόνον δέν εἶχαν καιρό νά ὠριμάσουν ἐξ αἰτίας τῆς ταχύτητος τῆς τεχνικῆς, ἀλλά ἔχαναν καί τά μυθικά, πνευματικά στοιχεία τῆς ζωῆς, γίνονταν ἀπλᾶ ἄτομα, ἀριθμοί. Ἔτσι ἀπό τή θεοκρατία φθάσαμε στήν ἀριθμοκρατία τῆς ζωῆς. Ὁ ἐπιστημονισμός μάλιστα τοῦ περασμένου αἰῶνα ἐδημιούργησε τήν πρόληψη, ὅτι ὁ μῦθος καί ἡ θρησκεία εἶναι ἐκδηλώσεις τῶν πρωτόγονων λαῶν καί ὅτι μέ τήν "πρόοδο" ἡ μυθοπλαστική δύναμη τοῦ ἀνθρώπου θά σβῆση. Φυσική καί ἱστορική ἐπιστήμη, ἡ κάθε μιά μέ τή σειρά της, κατάστρεψαν τόν μῦθο. Ἀλλά καί ἡ φιλοσοφία χαρακτήρισε τότε τόν μῦθο ὡς προστάδιο τοῦ πνεύματος, πού μέ τόν ἐρχομό τοῦ λόγου γίνεται περιττός. "Ὅταν ἡλικιωθῆ ὁ λόγος, δέ χρειάζεται πιά τόν μῦθο".

Παράλληλα τά κοινωνικά ρεύματα, πού γεννήθηκαν γύρω ἀπό τήν ἄψυχη πραγματικότητα τῆς μηχανῆς καί τοῦ ἐργοστασίου, μέ βάση τήν ἐπιστημονική ἐκείνη πρόληψη, πού αὐτοχαρακτηρίζονταν ὡς διαφώτιση, ἀπομάραναν τή μυθικότητα μέσα στήν ψυχή τῶν ἀνθρώπων. Οἱ ἄνθρωποι ἔγιναν τότε μᾶζα. Σήμερα ἡ ἱστορική ἐπιστήμη καί ἡ φιλοσοφία ἔχουν πιά ἀπαλλαχθῆ ἀπό τήν πρόληψη ἐκείνη, στήν ἄλλη ζωή ὅμως ἐπικρατεῖ ὡς καθολική σχεδόν δεισιδαιμονία, μέ τή βεβαιότητα ὅτι εἶναι ἐπιστημονικό φῶς. Ἡ βαθύτερη μορφολογία τῆς ἱστορίας καί τοῦ πνεύματος κατάδειξε, ὅτι ἡ μυθοπλαστική δύναμη τῆς ψυχῆς δέν εἶναι τόσο μεγάλη στόν πρωτόγονο, ὅσο στόν ἄνθρωπο μεγάλων πολιτισμῶν. Ὁ μῦθος εἶναι σπέρμα μεγάλης ψυχῆς, καί φυτιᾶ μεγάλου πολιτισμοῦ. Ἡ ἀρχή κάθε μεγάλου πολιτισμοῦ εἶναι ἕνας μέγας καί πολυσήμαντος μῦθος. Καί γιά τή φιλοσοφία καί

για τήν ιστορική επιστήμη είναι πιά αξίωμα, ὅτι ὁ μέγας μῦθος καί ἡ ὑψηλή θρησκεία θά σβήσουν μόνον μαζί μέ τήν ἀνθρωπότητα.

Τό αξίωμα ὅμως τοῦτο δέν δημιουργεῖ μῦθο, ἀλλά μονάχα τόν διαπιστώνει ὡς πρώτη καταβολή κάθε μεγάλου πολιτισμοῦ. Ἐπίσης ἄλλο πράγμα εἶναι ὁ μέγας μῦθος, πού κανείς δέν γνωρίζει οὔτε τήν ὥρα τοῦ ἔρχομοῦ οὔτε τή στιγμή πού σβήνει, κι ἄλλο ὁ πολὺς λόγος περί μύθου, ἡ μυθοκοπία, πού δείχνει μόνον πόσο ἀμυθη εἶναι ἡ ἐποχή μας. Ὁ μῦθος εἶναι ἄμεσο βίωμα, ὄχι γνώση, οὔτε φαντασίωμα. Ὁ ιστορισμός καί ὁ ρωμαντισμός τόν βλέπουν γνωστικά ὁ ἕνας καί φαντασιοκοπικά ὁ ἄλλος. Πῶς ἀφήνει τό φίδι τό δέρμα του κατά τήν ἀνοιξη, ἔτσι ἀφήνουν καί οἱ ἄνθρωποι μεγάλων πολιτισμῶν τόν μῦθο τους στούς φιλολόγους, τούς ιστορικούς καί τούς ρωμαντικούς. Ἡ μεγάλη τέχνη εἶναι ἀπό τό νεκρό αὐτό δέρμα ν' ἀναπλάσῃ τή ζωή πού ἔζησε μέσα του. Τοῦτο πάλι δέν γίνεται δίχως νάχῃς μέσα σου μυθικό σπέρμα. Ἀπεναντίας εἶναι μυθοκοπία νά μυθολογήσῃς, δίχως μυθική ἰκμάδα. Ὅμοια φιλοσοφοῦν πολλοί δίχως αὐτοδύναμα φιλοσοφικά βιώματα, κι ἄλλοι πάλι φιλολογοῦν δίχως φιλολογική φλέβα ἀπό ἀπλή ματαιοδοξία. Σ' ὅλες αὐτές τίς περιπτώσεις ἔχομε ἀφυχη χρήση τῆς τεχνικῆς τοῦ πνεύματος, ἀποκομμένη ἀπό τήν ἐσωτερική διαλεκτική του.

Χωριστά ὅμως ἀπ' αὐτήν τήν μυθοκοπία, εἴτε στήν πολιτική γίνεται εἴτε στήν πνευματική ζωή, εἶναι αἰσθητό, ὅτι στόν αἰῶνα μας κυκλοφοροῦν μέσα μας καί γύρω μας δαιμονικά δίχως φυσιογνωμία καί χαρακτήρα, ἀσχημάτιστα πνεύματα, ὅμοια κατά βάθος τό ἓνα μέ τ' ἄλλο, ἀλλά μέ ἀγεφύρωτη ἐχθρότητα ἀνάμεσά τους. Κι ἐκεῖνα ἀκόμα τά ρεύματα πού ἀρνοῦνται ὀλότελα τόν μῦθο, ἡ πού, ἐφ' ὅσον τόν βλέπουν στά χέρια ἀντιπάλων δυνάμεων, τόν θεωροῦνε ἀπάτη, ὄχι μόνον δέν μποροῦν ν' ἀπαλλα-